

ارزیابی وضعیت سنجش هزینه‌های جرم: مطالعه موردی بزه کاران جرایم کلاهبرداری، سرقت و ایراد ضرب و جرح عمدی

| عباس کریم نژاد | دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی آیت‌الله

آملی، واحد آمل، آمل، ایران

| مهدی اسماعیلی* | استادیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

| حسن حاجی تبار فیروزجایی | دانشیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم‌شهر،

قائم‌شهر، ایران

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی هزینه‌های رسمی و غیررسمی جرم به روش پیمایشی - توصیفی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، محکومان به حبس در جرایم سرقت، کلاهبرداری و ایراد ضرب و جرح عمدی هستند که در سال ۱۳۹۸ از زندان آزاد شده‌اند. از این میان، با استفاده از روش نمونه‌گیری جامعه در دسترس، ۱۵۰ نفر به‌عنوان حجم نمونه نهایی انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این مطالعه، پرسش‌نامه محقق ساخته بود که روایی محتوایی و صوری آن با استفاده از نظرات سه متخصص تأیید و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۱ محاسبه شد. پس از تبیین داده‌های جمعیت‌شناختی، توزیع فراوانی و درصد پاسخ سؤالات، به‌منظور تجزیه داده‌ها از روش‌های آزمون تحلیل واریانس چندراهه و آزمون t و برای مشخص کردن تفاوت بین گروه‌ها از آزمون توکی استفاده شده است. براساس یافته‌های این پژوهش، بررسی هزینه‌های رسمی و غیررسمی جرم در کلاهبرداران بیش از سارقان و در سارقان بیش از مرتکبان جرم ایراد ضرب و جرح عمدی می‌باشد. هم‌چنین در مقام ارزیابی هزینه‌های رسمی و غیررسمی، به‌طورکلی کلاهبرداران به هر دو نوع هزینه توجه کافی دارند، سارقان بیش از هزینه‌های رسمی، به هزینه‌های غیررسمی تأکید

و مرتکبان جرم ایراد ضرب و جرح عمدی توجه کمی به هزینه‌های رسمی و اجتماعی دارند. دلیل اختلاف در وضعیت ارزیابی هزینه‌های جرم به ماهیت جرم شناختی جرایم برمی‌گردد؛ بدین معنا که کلاهبرداران به‌عنوان بزه‌کاران یقه‌سفید با آگاهی مرتکب جرم می‌شوند و مرتکبان جرم ایراد ضرب و جرح عمدی به‌عنوان بزه‌کاران یقه‌آبی، مرتکب جرایم هیجانی می‌گردند.

واژگان کلیدی: انتخاب عقلانی، هزینه‌های جرم، مجازات، طرد اجتماعی، هزینه-فایده

۱- مقدمه

در دوره کنونی و متأثر از رویکردهای اقتصادی، نگاهی جدید به مقوله جرم ایجاد شده که از آن به تحلیل اقتصادی جرایم یاد می‌شود. در این نگاه که از سوی اقتصاددانان مطرح شده است، به فعالیت‌های مجرمانه به مثابه نوعی فعالیت اقتصادی نگاه می‌شود و مجرمان همانند فعالان حوزه اقتصاد، اشخاصی در نظر گرفته می‌شوند که در اقدامات مجرمانه خود، منافع و هزینه‌های رفتارشان را می‌سنجند و در صورتی که منافع آن را بیش‌تر ارزیابی کنند، دست به ارتکاب جرم می‌زنند (ویبتر، ۱۳۹۴: ۱۰).

ریشه این قلمروی مطالعاتی جدید در نظریه انتخاب عقلانی^۱ است. انتخاب عقلانی که ری‌شه در افکار حامیان مکتب فایده‌گرایی هم‌چون بکاریا^۲ و بنتام دارد، یکی از نظریاتی می‌باشد که تجزیه و تحلیل رفتارهای مختلف را در بسترهای مختلف علوم انسانی سرلوحه خویش قرار داده است. اصل حداکثر سود و حداقل هزینه متأثر از رویکرد فایده‌باوری در رشته‌های علوم انسانی از جمله علوم سیاسی، علوم اجتماعی، جغرافیا، حقوق و... نیز دارای کاربرد می‌باشد. اساس این نظریه آن است که تمامی انسان‌ها، کنش‌گران فایده‌باوری هستند که براساس اصالت سود و کسب حداکثر فایده، رفتارهای خویش را تنظیم می‌کنند. به‌عبارت دیگر، مغز کلام این نظریه آن است که انسان‌ها به‌دنبال انجام رفتارهایی هستند که حداکثر منافع را در قبال کمترین هزینه داشته باشد. این ایده که افراد با انگیزه کسب حداکثر سود، رفتارهای خویش را تنظیم می‌کنند، در اصول علم اقتصاد نیز مطرح شده است. گری بیکر برنده جایزه نوبل اقتصاد معتقد می‌باشد که جز در موارد استثنایی چون بزه‌کاران مجنون، دیگر بزه‌کاران با سنجش هزینه‌ها و فواید ارتکاب جرم و به‌کارگیری تحلیل‌های هزینه-فایده مرتکب جرم می‌شوند (sigel, 2011: 83).

آدام اسمیت^۳ اقتصاددان اسکاتلندی قرن هفدهم نیز نظریه‌های اقتصادی خویش را براساس نظریه انتخاب عقلانی تبیین کرده است. به باور وی، انسان‌ها به‌واسطه نیروی عقلانی و براساس سلايق شخصی،

1. Rational choice theory.

2. Beccaria.

3. Adam smith.

قادرند حداکثر سود را در روابط اجتماعی و اقتصادی خویش به دست آورند (ooms, 2010: 23). این نظریه در بسترهای علوم اجتماعی نیز بر این پیش فرض استوار می‌باشد که کنش‌گران اجتماعی با تمرکز بر فواید حاصل از ارتباط با دیگران، به دنبال کسب حداکثر سود هستند (Hedstorm, 2004: 6). بنابراین در قلمرو حقوق کیفری، نقطه آغاز نظریه انتخاب عقلانی، معقول و محاسبه‌گر پنداشتن بزه‌کاران است. بر این اساس رفتارهای مجرمانه محصول نهایی تصمیمات حسابگرانه بزه‌کاران می‌باشد. بنابراین، جرم محصول انتخاب افراد و تصمیمات جنایی محصول محاسبه هستند. در این نظریه، بزه‌کار به‌عنوان یک انسان حسابگر و معقول ترسیم و مطالعه می‌شود. بنابراین رفتارهای جنایی در این بستر، محصول تفکر و برنامه‌ریزی دقیق بزه‌کاران است.

با توجه به نرخ جرم و جنایت و افزایش آن در کشورها از جمله کشور ما، توجه به این مسئله و علل پیدایش جرم و جنایت از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد و نیاز به رسیدن یک راه‌حل جهت کاهش جرم و عوامل اقتصادی تأثیرگذار آن بسیار ضروری است که این امر دلالت بر اهمیت این موضوع دارد که باید عوامل مؤثر بر جرایم کلاهبرداری، سرقت و ایراد ضرب و جرح عمدی شناسایی شود و تأثیر آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد، زیرا چنین جرایمی موجب ناامنی در کشورها می‌شود و جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

با توجه به ظهور این نظریه در دوران کلاسیک جرم‌شناسی و احیای آن در غرب در قالب نهضت بازگشت به کیفر و شکل‌گیری سیاست کیفری مبتنی بر عقلانیت کیفری، این پژوهش درصدد است تا در قالب یک فرایند تجربی، سنجش هزینه‌های جرم را در بین بزه‌کاران ارزیابی کند. بر این اساس، پس از بیان مبانی نظری و روش پژوهش، یافته‌های پژوهش مطرح و در نهایت، نتیجه‌گیری ارائه می‌شود.

۲- مبانی نظری

در راستای انجام این پژوهش، مهم‌ترین مبانی نظری به کار گرفته شده عبارت‌اند از: انتخاب عقلانی و فایده‌باوری، اقتصاد جرم.

۲-۱- انتخاب عقلانی و فایده‌باوری

انسان به‌عنوان موجود اقتصادی و برخوردار از تعقل کامل در محیطی که برای وی کاملاً مشخص و معلوم است، به «مطلوب‌ترین» انتخاب‌ها دست می‌زند. مطلوب‌ترین انتخاب از دیدگاه چنین فردی، مترادف با توفیق در دستیابی کامل به هدف سازمان و یا نیل به بیشترین نتیجه مطلوب با بیشترین فایده می‌باشد که به اخلاق فایده‌گرا تعبیر می‌شود.

اخلاق فایده‌گرا به لحاظ بساطت و سادگی به انواع مختلفی تقسیم می‌شود که یکی از تقسیمات آن، دو بخش: ۱. فایده‌گرایی عمل‌محور و ۲. فایده‌گرایی قاعده‌محور است. بخش نخست، یعنی

«فایده‌گرایی عمل محور» به افعال خاص و جزئی می‌پردازد و به واسطه نتایج اش درستی یا نادرستی هر فعل جزئی را به‌طور مستقیم ارزیابی می‌کند. از منظر فایده‌گرایی عمل محور، هر عملی فقط در صورتی درست می‌باشد که بدانیم فاعل در حین انجام آن فعل، هیچ گزینه بهتری نداشته و آن را بهترین گزینه با بهترین پیامد تلقی کرده است. این بخش با توجه به حیطه نتایج یا پیامدها، در محدوده خود فاعل یا در حیطه بسیار وسیع‌تر - مثلاً برای نوع بشر یا کل انسانیت - به دو شیوه «خودمحور» و «غیرخودمحور» قابل تفسیر می‌باشد. خودمحوری اخلاقی به‌عنوان یکی از نظریه‌های مطرح در اخلاق هنجاری را برای نخستین بار توماس هابز در کتاب «لویاتان» مطرح کرده است (هابز، ۱۳۸۸: ۱۶).

لیتل از الگوی بازیگر عقلانی با تعبیر اختیار عاقلانه یاد می‌کند و معتقد است در این الگو فرض بر این می‌باشد که آدمیان در چند راهی‌ها، راهی را که با اغراض‌شان موافق است، انتخاب می‌کنند، برای رفتن به هر راهی محاسبه سود و زیان می‌کنند و پس از بررسی ادله موافق و مخالف، به راه موردنظر می‌روند (لیتل، ۱۳۸۸: ۶۵).

نظریه انتخاب عقلانی را آلیسون در سیاست‌گذاری با عنوان «بازیگر خردمند» مفهوم‌سازی کرده است؛ از نظر آلیسون، کوشش برای تغییر رویدادهای بین‌المللی براساس هدف‌ها و محاسبه‌های ملت‌ها و دولت‌ها علامت مشخصه الگوی بازیگر خردمند می‌باشد (آلیسون، ۱۳۶۴: ۳۶). بنابراین نظریه عقلانی در مواجهه با پدیده‌های کلان کشور چنانچه مبتنی بر محاسبه سود و زیان از سوی بازیگران خردمند انتخاب شود، سیاست‌گذاری جنبه کلاسیک و منعطف در برابر منافع ملی به‌خود می‌گیرد.

انتخاب عقلایی در رویکرد نیت‌مندانه و رفتارگرایانه ذهن انسان، نقش تعیین‌کننده دارد. طبق مفروضات این رویکرد از رفتارگرایی، انسان فقط موجودی طبیعی نیست که صرفاً به تبع عوامل بیرونی رفتار کند، بلکه موجودی حسابگر است. فلسفه آدم اسمیت و جان لاک پشتوانه فلسفی رفتارگرایان نیت‌مند می‌باشد. این دو متفکر، انسان را موجودی حسابگر می‌شناسند که در پی افزایش نفع و کاهش ضرر خود است؛ بنابراین انسان موجودی می‌باشد که عاقلانه انتخاب می‌کند. طبق این نظریه، پدیده‌های اجتماعی همان مجموعه حاصل از کنش افراد محاسبه‌گر است (منوچهری، ۱۳۹۰: ۴۸). از سوی دیگر براساس نظریه انتخاب عقلایی، پدیده‌های اجتماعی حاصل افعال آدمیانی است که هدف معینی بر اعمال‌شان حاکم می‌باشد؛ یعنی اعمال آدمیان به سنجش عاقلانه نزد آن‌ها مسبوق است. بدین معنا پدیده‌های اجتماعی، حاصل افعال هدفدار بسیاری از افراد محسوب می‌شوند.

رویکرد پیشگیری از جرم ابتدا براساس معیار انتخاب‌ها که معادل از انگلیسی «Choice» در ارتکاب جرم است، استوار بود، اما بعداً به «انتخاب معقول یا حسابگرانه» معادل عبارت «Rational Choice»

تغییر نام داد. به همین دلیل از این رویکرد به‌عنوان دیدگاه «انتخاب معقول یا حسابگرانه» یا «مدل انتخاب»، معادل «Rational Choice Perspective» نیز یاد می‌شود (صفاری، ۱۳۸۱: ۳۰۳). این مدل، مدل ابتدایی و البته قاعده‌مند نظریه «انتخاب» بود و برای این به‌وجود آمد تا بتواند تلاش‌های پیشگیری وضعی را که اخیراً به‌صورت تنوری انتخاب حساب‌گرانه در مورد جرم توسعه‌یافته بود را راهنمایی و هدایت کند. به‌موجب قاعده جدید، نظریه انتخاب حساب‌گرانه، رابطه‌ای میان مفاهیمی که مورد اشاره واقع شده و به شیوه‌ای که نشر به الگوی اقتصادی که توسط بکر مطرح شده بود، ایجاد می‌کند (نجیبیان، ۱۳۸۸: ۲۷).

در به‌کارگیری انتخاب عاقلانه به‌عنوان الگوی تحلیل، شخص محقق ابتدا کردار یک فرد را به‌عنوان انتخابی که مبتنی بر محاسبه‌گری اوست در نظر می‌گیرد، آنگاه شیوه تبدیل رفتار انفرادی به یک پدیده جمعی را توضیح می‌دهد. بر همین اساس الگوی انتخاب عاقلانه به دو نوع است: یکی مبتنی بر عقلانیت مؤلفه‌ای و دیگری مبتنی بر عقلانیت استراتژیک. در نوع نخست پدیده جمعی صرفاً یک جمع کمی از رفتارهای فردی محسوب می‌شود؛ اما در نوع دوم پدیده جمعی حاصل تعاملات بین افراد است. چنین انتخاب یا تصمیمی فقط براساس مفروضات زیر ممکن است:

الف- تصمیم‌گیری در شرایط اطمینان کامل انجام می‌گیرد؛

ب- تصمیم‌گیرنده نه‌تنها این اطلاعات را به‌طور جامع و کامل در اختیار دارد، بلکه از توانایی لازم برای استفاده از این اطلاعات برخوردار است؛

پ- معیارهای انتخاب روشن است و تصمیم‌گیرنده دارای یک سیستم رجحان منطقی می‌باشد که می‌تواند با نظم بخشیدن به ارزش‌های خود، راه‌های مختلف را ارزش‌گذاری و طبقه‌بندی کند؛

ت- تصمیم‌گیرنده ضمن اینکه می‌تواند نتایج مرتبط هر راه را (از لحاظ اقتصادی یا سایر ارزش‌ها) محاسبه و با دیگر راه‌ها مقایسه کند، در انتخاب راه از آزادی عمل کامل برخوردار است؛

ث- در چهار چوب این مفروضات، تصمیم‌گیرنده اقتصادی یا فردی که منحصراً در قلمرو مدیریت علمی فکر می‌کند، قادر است راهی را انتخاب کند که بالاترین ارزش را از لحاظ اقتصادی

برای وی به‌همراه داشته باشد (استونز، ۱۳۷۹: ۱۶۶).

۲-۲- اقتصاد جرم

از تاریخ پیدایش جرم‌شناسی به‌عنوان یک رشته مطالعاتی جدید در علوم جنایی تجربی تاکنون، نظریه‌های مختلفی از طرف جرم‌شناسان برای تبیین بزه‌کاری اعم از بزه‌کاری‌های خرد و کلان و بزه‌کاری‌های اقتصادی و مالی و سایر اشکال بزه‌کاری ارائه شده است. نظریه انتخاب عقلانی که به‌نوعی شکل احیا و بازبینی شده نظریه کلاسیک «حسابگری جزایی بن‌تام» (پردل، ۱۳۹۴: ۶۱) و

نظریه معاصر «اقتصاد جرم» (مگوایر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۴۶) می‌باشد، از جمله نظریه‌های موقعیت‌محور و خردگرایانه‌ای است که در دهه ۱۹۷۰، توسط جرم‌شناسانی همچون «گری بکر»^۱، «درک کورنیش»^۲ و «رونالد کلارک»^۳ مطرح شده است.

نظریه انتخاب عقلانی، مجرم را انسانی اقتصادی و فایده‌گرا در نظر می‌گیرد که همواره در جستجوی فرصت‌ها و انتخاب‌های غیراخلاقی و غیراجتماعی با هدف به حداکثر رساندن منافع شخصی خویش می‌باشد. انسان بزه‌کار قربانی جبر اقتصادی و فرهنگی نیست؛ بلکه فردی است انتخاب‌کننده، حسابگر، اجتماعی و فعال که دست به انتخاب استراتژی می‌زند و براساس موانع احتمالی، استراتژی را تغییر می‌دهد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۱: ۷۶) انسانی است آزاد، باهوش و با عقل که آگاهانه (پاک‌نهاد، ۱۳۹۴: ۲۴۶) و به‌طور واقعی دست به محاسبه دقیق می‌زند و بعد از ارزیابی احتمالات مختلف بهترین راه‌حل را انتخاب می‌کند (Walters, 1990: 44).

نظریه انتخاب عقلانی به لحاظ ساختاری مبتنی بر دو رکن «انتخاب» و «عقلانیت» می‌باشد. رکن اول یعنی «انتخاب» به این معنا است که بزه‌کاری حاصل تصمیم‌گیری و انتخاب آزادانه فرد می‌باشد. این تصمیم‌گیری در دو حوزه است: «تصمیمات درگیر شدن در رفتار مجرمانه» و «تصمیمات حادثه‌ای». تصمیمات درگیر شدن در رفتارهای مجرمانه تصمیماتی هستند که براساس آن بزه‌کار در مورد درگیر شدن یا نشدن در یک رفتار مجرمانه، ادامه دادن یا ندادن آن، تصمیم‌گیری می‌کند. این نوع تصمیمات، نخست مستلزم نوعی برنامه‌ریزی بلندمدت می‌باشد؛ هرچند که ممکن است برخی افراد در اثر تصمیم‌گیری شتاب‌زده یا آنچه «جرایم احساسی» نامیده می‌شود، تبدیل به مجرم شوند (بونی و استیون، ۱۳۹۳: ۱۰۷۹). دوماً، این نوع تصمیمات در برآورد هزینه‌ها و منفعت‌های جرم ارتكابی حالت ابزاری دارند. نوع دیگر تصمیمات «تصمیمات حادثه‌ای» هستند؛ یعنی تصمیماتی که براساس آن‌ها، تاکتیک‌های اجرایی جرم تعیین می‌شوند. اگر تاکتیک‌های اجرایی جرم آسان باشد، تصمیم‌های مربوط به درگیر شدن در رفتار مجرمانه، منفعت‌های بالقوه می‌یابند و اگر تاکتیک‌ها سخت و مشکل باشد، تصمیم به درگیر شدن، منفعت‌های بالقوه خود را از دست می‌دهد (ویلیم و مک شین، ۱۳۸۶: ۲۴۷). با توجه به این رکن از نظریه انتخاب عقلانی، چنانچه نقش تصمیم‌گیری‌ها در فرایند ارتكاب جرم نادیده گرفته شود، بسیاری از فرصت‌های ارزشمند برای کاهش جرم از بین خواهد رفت (بونی و استیون، ۱۳۹۳: ۱۰۷۷). رکن دیگر این نظریه «عقلانیت» است. عقلانیت به این معنا می‌باشد که تصمیم برای ارتكاب جرم از روی حساب‌گری و عقل و منطق

1. Gary Becker
2. Derek Cornish
3. Ronald Clarke

صورت می‌گیرد. بر اساس این مفهوم، نظریه انتخاب عقلانی فرض می‌کند که تمامی فاعلان به دنبال منافع شخصی هستند و در مورد ارتکاب رفتارهای مجرمانه یا رفتارهای معمولی براساس ارزیابی هزینه‌ها و منافع تصمیم می‌گیرند؛ به عبارت دیگر، انسان‌های عاقل زمانی تصمیم به انتخاب رفتارهای مجرمانه به جای رفتارهای غیرمجرمانه می‌گیرند که منافع خالص جرم بیشتر از منافع خالص اعمال غیرمجرمانه باشد. مطابق این نظریه هزینه‌ها و منافع جرم ارتكابی می‌تواند دارای ابعاد ذهنی و عینی باشد. هزینه ذهنی جرم ممکن است احساس گناه‌کاری و یا ترس از دستگیری باشد و هزینه مادی آن اعمال مجازات توسط سیستم عدالت کیفری است. منافع جرم هم می‌تواند ذهنی و عینی باشد. منافع ذهنی جرم همان احساس خوشحالی و شور و هیجان ناشی از ارتکاب جرم و منافع عینی آن سود و درآمد حاصل از عمل غیرقانونی می‌باشد. نکته مهم این است که مطابق این نظریه، در فرایند محاسبه و ارزیابی هزینه‌های بالقوه جرم ارتكابی قطعیت و شدت ضمانت‌اجراهای رسمی و غیررسمی و همچنین حتمیت، شدت و اهمیت از دست دادن شرافت و سرمایه‌های اجتماعی دیگر بسیار مهم است (بنسون و سیمپسون، ۱۳۹۴: ۱۰۶). در ارتباط با مفهوم عقلانیت به دو نکته مهم باید توجه کرد: نکته نخست اینکه، این عقلانیت، به دلایلی مانند محدودیت یا عدم دسترسی بزه‌کار به اطلاعات دقیق، «عقلانیتی محدود» می‌باشد و مجموعه‌ای از عوامل ممکن است محاسبات عقلانی وی را برهم بزند یا وی در تحلیل هزینه‌ها و فواید جرم دچار اشتباه شود. نکته دیگر اینکه، این عقلانیت «عقلانیت اقتصادی و لذت‌جویانه» می‌باشد، نه عقلانیت محض؛ زیرا عقلانیت محض و مستقل هیچ‌گاه به خاطر منافع شخصی حکم به قانون‌شکنی و رفتارهای ظالمانه نمی‌کند.

نظریه انتخاب عقلانی در جرم‌شناسی پیشگیری و به‌ویژه پیشگیری‌های وضعی و بزه‌دیده شناختی کاربرد فراوانی دارد. با استفاده از یافته‌ها و مطالعات این نظریه می‌توان به شکل‌های مختلف و با استفاده از تکنیک‌های گوناگون از جمله افزایش خطرات و زحمات ارتکاب جرم، کاهش منافع و نتایج مورد انتظار جرم، برطرف کردن بهانه‌ها و معاذیر ارتکاب جرم، و کاهش عوامل تحریک‌کننده به از بین بردن فرصت‌های مجرمانه و پیشگیری از بزه‌کاری اقدام کرد. البته در حوزه پیشگیری اجتماعی و به‌ویژه پیشگیری اجتماعی رشد‌مدار هم می‌توان از یافته‌ها و مطالعات این نظریه استفاده کرد. بدین ترتیب که از طریق تقویت فراخود و احساس مسئولیت و گناه‌فرد، هزینه‌های ذهنی ارتکاب جرم را افزایش داده و مانع از ارتکاب جرم شد. کاربرد دیگر این نظریه به فرایند قانون‌گذاری و اجرای ضمانت‌اجراهای کیفری مربوط می‌شود. براساس یافته‌ها و مطالعات این نظریه می‌توان با تصویب قوانین کیفری متناسب با شدت و اهمیت جرایم ارتكابی و اجرای قطعی، سریع و دقیق این قوانین و افزایش میزان ریسک‌پذیری اجتماعی فرد مرتکب به لحاظ حتمی بودن ایراد لطمه به سرمایه اجتماعی

وی در صورت ارتکاب جرم، هزینه‌های اجتماعی و کیفری جرایم ارتكابی را افزایش داده و به پیشگیری از آن کمک کرد.

مطالعات پیرامون نظریه انتخاب عقلانی، جرم را یک فرایند چهار مرحله‌ای معرفی می‌کند که طی آن مجرم نخست به «تصور» رفتار مجرمانه در ذهن خود اقدام می‌کند و بعد از محاسبه سود و زیان و منافع و هزینه‌های ارتكاب جرم چنانچه منافع جرم مورد نظر را بیشتر از هزینه‌های آن تشخیص داد، به «تصدیق» آن اقدام می‌نماید و بعد از مرحله تشخیص و تصدیق منافع دست به «تصمیم‌گیری و انتخاب» رفتار مجرمانه می‌زند و در آخرین مرحله از این فرایند گذار از اندیشه به عمل مجرمانه به «اجرای تصمیمات اتخاذ شده» مبادرت می‌ورزد. بر این اساس بهترین روش برای عقیم ساختن فرایند تصمیم‌گیری راجع به درگیر شدن در رفتار مجرمانه و متوقف ساختن مرحله گذار از اندیشه به عمل مجرمانه کاهش «فرصت‌های مجرمانه» از یک طرف و «افزایش ریسک‌ها و هزینه‌های مادی و معنوی جرم ارتكابی» از طرف دیگر است. این نظریه با وجود اهمیتی که در تبیین بزه‌کاری و به‌ویژه بزه‌کاری اقتصادی دارد، بیشتر به عوامل وضعیتی و چگونگی ارتكاب جرم توجه می‌کند و چرایی ارتكاب جرم و سایر عوامل مؤثر در بزه‌کاری را نادیده می‌گیرد.

یکی از ابعاد مهم سیاست‌گذاری جنایی برآورد هزینه‌های جرم است؛ زیرا وقوع جرم، هزینه‌های زیادی را به جامعه و شهروندان که ممکن است بزه‌دیده باشند، تحمیل می‌کند. مطالعه دقیق و علمی هزینه‌های جرم هم‌زمان با نظریه‌پردازی مکتب تحلیل اقتصادی حقوق در پیش‌بینی و کنترل جرم شروع شد. از دیدگاه این مکتب، هر اقدام عملی برای افزایش رفاه جامعه از طریق شناخت درست میزان هزینه‌های مربوط به فرایند کیفری امکان‌پذیر است. برآورد صحیح هزینه‌های جرائم سبب می‌شود که نخست، اهمیت موضوع پدیده مجرمانه در جامعه نسبت به سایر اولویت‌ها تعیین شود، دوماً سیاست‌گذارانی که با کمبود منابع مواجه هستند، بهترین و کارآمدترین سیاست را در قبال این پدیده انتخاب نمایند و در نهایت امکان استفاده از تحلیل‌های هزینه - فایده برای متولیان امر سیاست‌گذاری فراهم کنند.

بر همین اساس ارزیابی هزینه‌های جرم در یک تقسیم‌بندی کلان به هزینه‌های رسمی و غیررسمی (اجتماعی) جرم تقسیم می‌شوند. هزینه‌های رسمی به معنای هزینه‌های بار شده توسط نظام کیفری بر بزه‌کار است؛ در حالی که هزینه‌های غیررسمی، پیامدهای اجتماعی ارتكاب جرم می‌باشد. هزینه‌های رسمی جرم شامل کشف و تعقیب جرم و مجازات می‌شود، اما هزینه‌های غیررسمی (اجتماعی) جرم، شامل طرد اجتماعی و انگ مجرمانه می‌شوند.

۳- روش

با توجه به مبانی نظری مطرح شده در این پژوهش، این تحقیق از نظر نوع کاربردی و از نظر روش، توصیفی - پیمایشی است. برای سنجش هزینه‌های جرم توسط بزه‌کاران سه دسته از محکومان جرایم مختلف به صورت هدفمند شناسایی شدند. این سه دسته عبارت‌اند از بزه‌کاران جرایم کلاهبرداری، سرقت تعزیری و ایراد ضرب و جرح عمدی. دلیل انتخاب این سه دسته از جرایم براساس رویکردهای جرم‌شناختی صورت گرفت؛ زیرا براساس تقسیم‌بندی ساترلند، جرایم یقه‌سفید و یقه‌آبی در نقطه مقابل هم قرار می‌گیرند. سرقت نیز در زمره جرم‌هایی قرار می‌گیرد که یقه‌سفیدی محض و نه یقه‌آبی است. بر همین اساس، یک جرم نیز به عنوان حالت میانه انتخاب شد. جامعه آماری این پژوهش را کلیه آزادشدگان از حبس در سال ۱۳۹۸ در شهر تهران در سه قلمروی جرم مورد اشاره تشکیل می‌دهند که براساس اطلاعات حاصل شده از سازمان زندان‌ها، در نهایت ۱۵۰ نفر به روش تصادفی ساده به عنوان حجم نمونه نهایی انتخاب شدند. با این توضیح که هریک از عناصر جامعه مورد نظر برای انتخاب شدن، شانس مساوی داشتند و به صورت تصادفی انتخاب شدند. افراد انتخاب شده دارای ویژگی‌هایی همانند جامعه‌ای هستند که از آن انتخاب شده‌اند.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این مطالعه، پرسش‌نامه محقق ساخته بود که روایی محتوایی و صوری آن با استفاده از نظرات سه متخصص تأیید و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۱ محاسبه شد. پس از تبیین داده‌های جمعیت‌شناختی، توزیع فراوانی و درصد پاسخ‌سؤالات، به منظور تجزیه داده‌ها از روش‌های آزمون تحلیل واریانس چندراهه و آزمون t و برای مشخص کردن تفاوت بین گروه‌ها از آزمون توکی استفاده شده است. در پرسش‌نامه‌ها، هزینه‌های رسمی و غیررسمی به صورت متغیرهای جداگانه در کنار متغیرهای دموگرافیک مطرح شدند. نکته مهم آن است که در پرسش‌نامه‌ها، هزینه‌های رسمی و غیررسمی / اجتماعی از یکدیگر جدا شدند تا به صورت مشخص معلوم شود که بزه‌کاران سه جرم مختلف در سنجش هزینه‌های جرم به طور عام به چه نحو عمل می‌کنند و به صورت خاص، هزینه‌های رسمی را دارای اهمیت بیش‌تر می‌دانند یا هزینه‌های اجتماعی را؟ بدیهی است در نظر گرفتن این مسئله حتی می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های جنایی و کیفری منشأ اثر باشد.

بر این اساس، مهم‌ترین پرسش‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

تحلیل هزینه‌های جرم به‌طورکلی در بین بزه‌کاران جرایم کلاهبرداری، سرقت و ایراد ضرب و جرح عمدی به چه ترتیب است؟

تحلیل هزینه‌های رسمی جرم در بین بزه‌کاران جرایم کلاهبرداری، سرقت و ایراد ضرب و جرح عمدی به چه ترتیب است؟

تحلیل هزینه‌های غیررسمی جرم در بین بزه‌کاران جرایم کلاهبرداری، سرقت و ایراد ضرب و جرح عمدی به چه ترتیب است؟

آیا بین متغیرهای دموگرافیک و تحلیل هزینه‌های جرم ارتباطی وجود دارد؟

براساس پرسش‌های مطرح‌شده فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

به‌نظر می‌رسد که تحلیل هزینه‌های جرم در بین کلاهبرداران بیش از سارقان و در سارقان بیش از مرتکبان ایراد ضرب و جرح عمدی است. به‌عبارت دیگر، در کلاهبرداران ارزیابی بیش از حد میانگین، در مرتکبان ایراد ضرب و جرح عمدی کم‌تر از میانگین و در سارقان در حد میانگین می‌باشد.

به‌نظر می‌رسد که تحلیل هزینه‌های رسمی جرم در بین کلاهبرداران بیش از سارقان و در سارقان بیش از مرتکبان ایراد ضرب و جرح عمدی است.

به‌نظر می‌رسد که تحلیل هزینه‌های غیررسمی جرم در بین کلاهبرداران بیش از سارقان و در سارقان بیش از مرتکبان ایراد ضرب و جرح عمدی می‌باشد.

به‌نظر می‌رسد که با افزایش سن، تحصیلات و سابقه محکومیت کیفری، توجه به هزینه‌های جرم اعم از رسمی و غیررسمی افزایش یابد.

۴- یافته‌های استنباطی

پرسش اصلی: وضعیت ارزیابی هزینه‌های جرم اعم از رسمی و غیررسمی در بین جامعه آماری چگونه است؟

جدول ۴-۱: مقایسه میانگین هزینه‌های جرم با میانگین فرضی ۳

گروه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
سرتقت	۳/۳۹	۰/۴۷	۰/۰۶۷	۵/۸۴۶	۴۹	۰/۰۰۱
کلاهبرداری	۴/۱۵	۰/۲۶	۰/۰۳۸	۳۰/۳۴۱	۴۹	۰/۰۰۱
ضرب و جرح	۲/۳۵	۰/۴۵	۰/۰۶۳	-۱۰/۱۰۹	۴۹	۰/۰۰۱
کل	۳/۳۰	۰/۷۴	۰/۰۶۸	۴/۳۶۷	۱۴۹	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول (۴-۱) میانگین ارزیابی و توجه به هزینه‌های جرم در گروه‌های سرقت، کلاهبرداری، ضرب و جرح و در کل گروه‌ها به ترتیب ۳/۳۹، ۴/۱۵، ۲/۳۵، ۳/۳۰ است. از آنجایی که t محاسبه شده از t جدول بزرگ‌تر است، بنابراین میزان میانگین هزینه‌های جرم در گروه‌های

سرقت و کلاهبرداری و در کل گروه‌ها بیش‌تر از سطح متوسط و میزان میانگین هزینه‌های جرم در گروه ضرب و جرح، کمتر از سطح متوسط می‌باشد.

بنابراین بر اساس یافته‌های استنباطی در این قسمت مشخص می‌شود که کلاهبرداران و سارقان بیش از حد میانگین به هزینه‌های جرم اعم از رسمی و غیررسمی توجه می‌کنند و در جرم ایراد ضرب و جرح عمدی این میزان توجه کم‌تر از میانگین است. شاید یکی از مهم‌ترین دلایل این امر، احساسی و هیجانی بودن جرم ایراد ضرب و جرح عمدی باشد. به عبارت بهتر، از آنجا که جرم ایراد ضرب و جرح عمدی در زمره جرایم خیابانی است، منطق و اقتصاد جرم در آن چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرد و به همین دلیل است که مرتکبان این جرایم به هزینه‌های رفتار خود توجه نمی‌کنند.

جدول ۴-۲: آزمون تحلیل واریانس ارزیابی هزینه‌های جرم در گروه‌های سه گانه

سطح معنی‌داری	F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	
۰/۰۰۱	۲۴۴/۲۹۵	۴۰/۷۲۳	۲	۸۱/۴۴۶	بین گروهی
		۰/۱۶۷	۱۴۷	۲۴/۵۰۴	درون گروهی
			۱۴۹	۱۰۵/۹۵۰	کل

یافته‌های جدول ۴-۲ نشان می‌دهد مقدار F به دست آمده برابر ۲۴۴/۲۹۵ می‌باشد که از مقدار بحرانی جدول بیشتر است ($p < 0/01$)، از این رو بین گروه‌ها در ارزیابی هزینه‌های جرم تفاوت معنی‌دار وجود دارد. به منظور مشخص کردن تفاوت بین گروه‌ها، از آزمون توکی استفاده شد که نتایج در جدول ۴-۳ آمده است.

جدول ۴-۳: تفاوت بین گروه‌های مجرمان در ارزیابی هزینه‌های جرم

سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	گروه	گروه
۰/۰۰۱	-۰/۷۶۲	کلاهبرداری	سرقت
۰/۰۰۱	۱/۰۳۶	ضرب و جرح	
۰/۰۰۱	۱/۷۹۸	ضرب و جرح	کلاهبرداری

نتایج جدول ۴-۳ نشان می‌دهد بین گروه سرقت و کلاهبرداری در هزینه‌های جرم تفاوت معنی‌دار وجود دارد و هزینه‌های جرم در گروه کلاهبرداری از گروه سرقت بیشتر است. همچنین بین گروه سرقت و گروه ضرب و جرح در هزینه‌های جرم تفاوت وجود دارد و هزینه‌های جرم در گروه سرقت به‌طور معنی‌داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد. تفاوت بین میانگین ارزیابی

هزینه‌های جرم در دو گروه کلاهبرداری و ضرب و جرح معنی‌دار است و این هزینه‌ها در گروه کلاهبرداری به‌طور معنی‌داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد.

براساس یافته‌های این بخش، به‌طور مشخص می‌توان ردپای نظریه جرایم یقه‌سفیدان ساترلند را مشاهده کرد. سرآغاز توجه به مطالعه جرایم یقه‌سفیدان بازگشت به پژوهش ساترلند دارد. وی در سخنرانی خود در ۲۷ سپتامبر سال ۱۹۳۹ در نشست انجمن اقتصادی آمریکا و جامعه‌شناسی این کشور، به مفهوم بزه‌کاران یقه‌سفید اشاره کرد. در این سخنرانی و مقاله وی که بعدها به همین نام چاپ شد، ساترلند نتایج مهمی به‌دست آورد:

- ۱- افراد قابل احترام طبقه متوسط و پائین اجتماع، مرتکب رفتارهایی می‌شوند که پُرهزینه بوده و منجر به از دست رفتن زندگی دیگران یا از کار افتادن اعضای بدن آنان می‌گردد و از این رو این کُنش‌ها جرم تلقی می‌شوند.
- ۲- جرایم یقه‌سفیدان به مثابه پیامد حضور فرد در تجارت یا شغلی مشخص ظهور می‌یابند.
- ۳- این جرایم بیش‌تر در محیط‌های صنعتی ارتکاب می‌یابند.
- ۴- در میان حوزه‌های مختلف صنعت، برخی شرکت‌ها جرایم بیش‌تری را مرتکب می‌شوند.
- ۵- جرایم خیابانی سنتی و جرایم یقه‌سفیدان نباید براساس متغیرهایی چون فقر و محرومیت اقتصادی توجیه شوند.
- ۶- متغیرهای تبیین‌کننده جرایم طبقه نابرخوردار و کارگران با شاخص‌های جرایم یقه‌سفیدان مشابه است.
- ۷- تمامی جرایم آموختنی‌اند و این فراگیری از طریق تعامل با دیگران و تعاریف افراد از قانون شکل می‌گیرد.

ساترلند در سخنرانی خود، دلیل نامناسب بودن نظریه‌های موجود در زمینه رفتارهای مجرمانه - تبیین‌های مبتنی بر تفکر فقر افراد و کمبودهای شخصیتی یا روان‌شناختی - را براساس پژوهش‌های نظری نشان داد. به باور وی، مشکل الگوهای غرض‌ورزانه‌ای بودند که جرم‌شناسی تجربی بر مبنای آن‌ها شکل گرفته‌بود - این الگوها تنها شامل جرایم خیابانی بود و جرایم آپارتمانی را در بر نمی‌گرفت. از این رو، نتایج علمی مبتنی بر این داده‌های تجربی قابل‌رد بودند. ساترلند با پذیرش ریشه‌های ارتکاب جرایم خیابانی و یقه‌سفیدان، قائل به نظریه عمومی جرم - مفاهیم هم‌نشینی افتراقی و نابه‌سامانی اجتماعی - بود. با وجود این، وی در این سخنرانی و مقاله آن که یک‌سال بعد به چاپ رسید، از این نظریه نامی نبرد. در عوض وی ده سال به پژوهش در حوزه نظریه عمومی جرم - نظریه‌ای که هم جرایم خیابانی را در بر می‌گیرد و هم جرایم یقه‌سفیدان را - پرداخت و در نهایت در نخستین

کتاب خود «جرایم یقه‌سفیدان» به آن اشاره کرد. نظریه ساترلند در تبیین جرایم یقه‌سفیدان دو قاعده تجربی دارد: ۱- برخی حوزه‌های صنعتی به نسبت دیگر حوزه‌ها، استعداد بیش‌تری در ارتکاب جرم دارند. ۲- در میان حوزه‌های صنعتی مشخص، برخی شرکت‌ها یا سازمان‌ها به نسبت دیگر شرکت‌ها مرتکب رفتارهای غیرقانونی بیش‌تری می‌شوند. به عبارت دیگر، همچون افراد برخی شرکت‌ها بزه‌کاران پایدار هستند- تعداد اندکی از شرکت‌ها گستره قابل توجهی از جرایم یقه‌سفیدان را مرتکب می‌شوند. - به‌علاوه، ساترلند این قاعده‌های تجربی را بدون توسل به شاخص‌های افراد درگیر بیان کرد.^۱

سؤال اول: وضعیت ارزیابی هزینه‌های رسمی جرم در بین اعضای جامعه آماری چگونه است؟

جدول (۴- ۴): مقایسه میانگین هزینه‌های رسمی جرم با میانگین فرضی ۳

گروه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
سرقت	۲/۷۴	۰/۴۹	۰/۰۷۰	-۳/۵۶۱	۴۹	۰/۰۰۱
کلاهبرداری	۳/۹۶	۰/۳۴	۰/۰۴۹	۱۹/۵۳۰	۴۹	۰/۰۰۱
ضرب و جرح	۲/۴۱	۰/۵۵	۰/۰۵۱	-۷/۴۷۷	۴۹	۰/۰۰۱
کل	۳/۰۴	۰/۸۱	۰/۰۶۶	۰/۶۰۰	۱۴۹	۰/۵۵۰

براساس یافته‌های جدول (۴- ۴)، میانگین هزینه‌های رسمی جرم در گروه‌های سرقت، کلاهبرداری، ضرب و جرح و در کل گروه‌ها به ترتیب ۲/۷۴، ۳/۹۶، ۲/۴۱، ۳/۰۴ است. از آنجایی که t محاسبه شده برای هزینه‌های رسمی جرم در گروه‌های کلاهبرداری، سرقت و ضرب و جرح، از t جدول بزرگ‌تر است، بنابراین میزان میانگین هزینه‌های رسمی جرم در گروه کلاهبرداری، بیشتر از سطح متوسط و میزان میانگین هزینه‌های رسمی جرم در گروه‌های سرقت و ضرب و جرح، کمتر از سطح متوسط و در کل در سطح متوسط می‌باشد. این یافته نیز در خصوص کلاهبرداری و ایراد ضرب و جرح عمدی منطبق با فرضیه مطرح شده است، اما در خصوص جرم سرقت، میانگین ارزیابی هزینه‌های جرم کم‌تر از حد متوسط می‌باشد. حال آنکه براساس فرضیه این پژوهش پیش‌بینی شد که بررسی هزینه‌های جرم توسط سارقان در حد متوسط باشد. شاید دلیل این امر را بتوان در دو عامل مهم جستجو کرد. عامل نخست، وجود انواع مختلف سرقت تعزیری در قانون تعزیرات است. به عبارت بهتر، احتمال آن می‌رود که سارقان حاضر در جامعه آماری این پژوهش مرتکب سرقت‌های

خیابانی شده باشند. دلیل دیگر شاید به نقش متغیرهای اقتصادی در ارتکاب جرم برگردد. بحثی که زیرمجموعه‌ای از نظریه فشار رابرت مرتن می‌باشد.

جدول ۴-۵: آزمون تحلیل واریانس ارزیابی هزینه‌های رسمی جرم در گروه‌های سه گانه

سطح معنی داری	F	میانگین مجدورات	درجه آزادی	مجموع مجدورات	
۰/۰۰۱	۱۴۷/۰۶۰	۳۳/۱۵۱	۲	۶۶/۳۰۲	بین گروهی
		۰/۲۲۵	۱۴۷	۳۳/۱۳۸	درون گروهی
			۱۴۹	۹۹/۴۴۰	کل

یافته‌های جدول ۴-۵ در خصوص ارزیابی هزینه‌های رسمی جرم نشان می‌دهد مقدار F به دست آمده برابر ۱۴۷/۰۶۰ می‌باشد که از مقدار بحرانی جدول بیشتر است ($p < ۰/۰۱$)، از این رو بین گروه‌ها در بررسی هزینه‌های رسمی جرم تفاوت معنی دار وجود دارد. به منظور مشخص کردن تفاوت بین گروه‌ها، از آزمون توکی استفاده شد که نتایج در جدول ۴-۶ آمده است.

جدول ۴-۶: تفاوت بین گروه‌های مجرمان در هزینه‌های رسمی جرم

گروه	گروه	تفاوت میانگین	سطح معنی داری
کلاهبرداری	سرقت	-۱/۲۱۲	۰/۰۰۱
ضرب و جرح		۰/۳۳۶	۰/۰۰۲
کلاهبرداری	ضرب و جرح	۱/۵۴۸	۰/۰۰۱

نتایج جدول ۴-۶ نشان می‌دهد بین گروه سرقت و کلاهبرداری در هزینه‌های رسمی جرم تفاوت معنی دار وجود دارد و هزینه‌های رسمی جرم در گروه کلاهبرداری از گروه سرقت بیشتر است. هم چنین بین گروه سرقت و گروه ضرب و جرح در هزینه‌های رسمی جرم تفاوت وجود دارد و هزینه‌های رسمی جرم در گروه سرقت به طور معنی داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد. تفاوت بین هزینه‌های رسمی جرم در دو گروه کلاهبرداری و ضرب و جرح معنی دار است و این هزینه‌ها در گروه کلاهبرداری به طور معنی داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد. از این رو همان طور که در فرضیه‌ها مطرح شد، در بررسی هزینه‌های رسمی جرم نیز کلاهبرداران بیش از سارقان و سارقان بیش از مرتکبان ایراد ضرب و جرح عمدی به این متغیرها توجه می‌کنند.

سؤال دوم: وضعیت ارزیابی هزینه‌های غیررسمی/ اجتماعی جرم در بین اعضای جامعه آماری چگونه است؟

جدول (۴-۷): مقایسه میانگین هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم با میانگین فرضی ۳

گروه	میانگین	انحراف معیار	انحراف از میانگین	t	درجه آزادی	سطح معناداری
سرقت	۴/۰۳	۰/۷۴	۰/۱۰۵	۹/۷۹۴	۴۹	۰/۰۰۱
کلاهبرداری	۴/۳۴	۰/۳۶	۰/۰۵۱	۲۶/۴۰۶	۴۹	۰/۰۰۱
ضرب و جرح	۲/۳۰	۰/۶۵	۰/۰۹۲	-۷/۶۰۸	۴۹	۰/۰۰۱
کل	۳/۵۶	۱/۰۸	۰/۰۸۸	۶/۳۲۰	۱۴۹	۰/۰۰۱

براساس یافته‌های جدول (۴-۷) میانگین هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه‌های سرقت، کلاهبرداری، ضرب و جرح و در کل گروه‌ها به ترتیب ۴/۰۳، ۴/۳۴، ۲/۳۰، ۳/۵۶ است. از آنجایی که t محاسبه‌شده برای هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه‌های کلاهبرداری، سرقت و ضرب و جرح و در کل از t جدول بزرگ‌تر می‌باشد. بنابراین میزان میانگین هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه‌های کلاهبرداری، سرقت و در کل بیشتر از سطح متوسط و میزان میانگین هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه ضرب و جرح، کمتر از سطح متوسط است. درخصوص سارقان نیز باید گفت که میزان توجه آن‌ها به هزینه‌های غیررسمی جرم بیش از هزینه‌های رسمی می‌باشد؛ گرچه برآیند کلی از بررسی وضعیت آن‌ها نشان داد که ارزیابی هزینه‌های جرم توسط آن‌ها کم‌تر از حد میانگین است. این امر شاید بازتابی از توجه به آداب و سنت‌های موجود در یک جامعه سنتی باشد که در آن کماکان شاخص‌هایی چون آبرو، خانواده، طرد و... دارای اثر هستند.

جدول ۴-۸: آزمون تحلیل واریانس هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه‌های سه گانه

مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری
۱۲۱/۷۵۶	۲	۶۰/۸۷۸	۱۶۴/۰۸۲	۰/۰۰۱
۵۴/۵۴۰	۱۴۷	۰/۳۷۱		
۱۷۶/۲۹۶	۱۴۹			

یافته‌های جدول ۴-۸ نشان می‌دهد مقدار F به دست آمده برابر ۱۶۴/۰۸۲ می‌باشد که از مقدار بحرانی جدول بیشتر است ($p < ۰/۰۱$)، از این رو بین گروه‌ها در هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی

جرم تفاوت معنی دار وجود دارد. به منظور مشخص کردن تفاوت بین گروه‌ها از آزمون توکی استفاده شد، که نتایج در جدول ۴-۹ آمده است.

جدول ۴-۹ تفاوت بین گروه‌های مجرمان در هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم

گروه	گروه	تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری
سرق	کلاهبرداری	-۰/۳۱۲	۰/۰۳۱
	ضرب و جرح	۱/۷۳۶	۰/۰۰۱
کلاهبرداری	ضرب و جرح	۲/۰۴۸	۰/۰۰۱

نتایج جدول ۴-۹ نشان می‌دهد بین گروه سرق و کلاهبرداری در هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم تفاوت معنی دار وجود دارد و هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه کلاهبرداری از گروه سرق بیشتر است. همچنین بین گروه سرق و گروه ضرب و جرح در هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم تفاوت وجود دارد و هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در گروه سرق به‌طور معنی‌داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد. تفاوت بین هزینه‌های غیررسمی یا اجتماعی جرم در دو گروه کلاهبرداری و ضرب و جرح معنی دار است و این هزینه‌ها در گروه کلاهبرداری به‌طور معنی‌داری از گروه ضرب و جرح بیشتر می‌باشد. از این رو مجموع نکات یادشده ما را به این نتیجه می‌رساند که کلاهبرداران به‌عنوان بزه‌کاران یقه‌سفید جامعه در تحلیل هزینه‌های جرم هم به هزینه‌های رسمی و هم به هزینه‌های غیررسمی توجه می‌کنند. این امر شاید مؤید به‌کارگیری هوش و ذکاوت در ارتکاب جرم توسط آن‌ها باشد. در نقطه مقابل، بزه‌کاران جرم ایراد ضرب و جرح عمدی در تحلیل هزینه‌های جرم نه به هزینه‌های رسمی و نه به هزینه‌های اجتماعی توجه می‌کنند. این امر نیز به‌خوبی مؤید احساسی و هیجانی بودن جرایم بزه‌کاران این حوزه است.

سؤال سوم: بین نظرات اعضای جامعه آماری در خصوص هزینه‌های جرم با توجه به متغیرهای دموگرافیک (جنسیت، سن، مدرک تحصیلی، سابقه محکومیت، سابقه جرم و وضعیت خانوادگی) تفاوت وجود دارد؟

جدول ۴-۱۰: تحلیل واریانس چندراهه نمرات هزینه‌های جرم با توجه به متغیرهای دموگرافیک (جنسیت، سن، مدرک تحصیلی، سابقه محکومیت، سابقه جرم و وضعیت خانوادگی)

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری
جنس	۰/۳۲۳	۱	۰/۳۲۳	۰/۹۲۰	۰/۳۳۹

۰/۰۰۱	۹/۸۷۲	۳/۴۶۰	۳	۱۰/۳۸۰	سن
۰/۰۰۱	۴/۶۸۲	۱/۶۴۱	۴	۶/۵۶۴	مدرک تحصیلی
۰/۰۰۱	۸/۳۵۳	۲/۹۲۸	۲	۵/۸۵۵	سابقه محکومیت کیفری
۰/۰۹۲	۲/۸۷۶	۱/۰۰۸	۱	۱/۰۰۸	سابقه ارتکاب
۰/۱۹۳	۱/۷۱۵	۰/۶۰۱	۱	۰/۶۰۱	وضعیت خانوادگی

نتایج مندرج در جدول ۴-۱۰ نشان می‌دهد که بین نمرات هزینه‌های جرم برحسب جنسیت، سابقه ارتکاب و وضعیت خانوادگی تفاوت معنی‌دار وجود ندارد. ولی تفاوت بین نمرات هزینه‌های جرم برحسب سن، میزان تحصیلات و سابقه محکومیت کیفری معنی‌دار است. آزمون زوجی ارائه‌شده در جداول ۴-۱۱ و ۴-۱۳ تفاوت بین گروه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول (۴-۱۱): آزمون زوجی مقایسه میانگین نمرات هزینه‌های جرم برحسب سابقه محکومیت کیفری

سابقه محکومیت کیفری	میانگین	انحراف معیار
بلی	۲/۷۳	۰/۷۵
خیر	۳/۵۷	۰/۷۵

نتایج مندرج در جدول ۴-۱۱ نشان می‌دهد بین نمرات ارزیابی هزینه‌های جرم افراد با سابقه محکومیت کیفری تفاوت معنی‌دار است. این امر به خوبی در قالب ساختار جرم در نظریه انتخاب عقلانی قابل تحلیل می‌باشد؛ بدین معنا که افراد با ارتکاب چندباره جرم در ساختار آن جرم حرفه‌ای می‌شوند و جوانب مختلف امر را می‌سنجند.

جدول (۴-۱۲): آزمون زوجی مقایسه میانگین نمرات هزینه‌های جرم برحسب سن

سن	سن	تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری
زیر ۲۰ سال (۲/۲۶)	۲۰ تا ۳۰ سال (۳/۱۵)	-۰/۸۶۶	۰/۰۰۱
	۳۰ تا ۴۰ سال (۳/۵۲)	-۱/۲۴۲	۰/۰۰۱
	بالای ۴۰ سال (۴/۲۱)	-۱/۸۸۸	۰/۰۰۱
۲۰ تا ۳۰ سال (۳/۱۵)	۳۰ تا ۴۰ سال (۳/۵۲)	-۰/۳۷۵	۰/۰۰۸
	بالای ۴۰ سال (۴/۲۱)	-۱/۰۲۱	۰/۰۰۱
۳۰ تا ۴۰ سال (۳/۵۲)	بالای ۴۰ سال (۴/۲۱)	-۰/۶۴۵	۰/۰۰۱

نتایج مندرج در جدول ۴-۱۲ نشان می‌دهد با افزایش سن، ارزیابی هزینه‌های جرم افزایش می‌یابد. این امر نیز به خوبی می‌تواند مؤید پختگی فرد در دنیای جرم باشد. علاوه بر آن، به نظر می‌رسد که با افزایش سن، احساس در افراد جای خود را به منطق می‌دهد.

جدول (۴-۱۳): آزمون زوجی مقایسه میانگین نمرات هزینه‌های جرم برحسب تحصیلات

تحصیلات	تحصیلات	تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری
ابتدایی (۲/۹۱)	لیسانس و بالاتر (۴/۱۸)	-۱/۱۹۷	۰/۰۰۱
سیکل (۲/۹۷)	لیسانس و بالاتر (۴/۱۸)	-۱/۲۰۲	۰/۰۰۱
دیپلم (۳/۲۴)	لیسانس و بالاتر (۴/۱۸)	-۰/۹۰۹	۰/۰۰۱

نتایج مندرج در جدول ۴-۱۳ نشان می‌دهد بین هزینه‌های جرم افراد با مدرک لیسانس و بالاتر با مجرمان با مدارک ابتدایی، سیکل و دیپلم تفاوت وجود دارد. این امر نیز به‌خوبی مؤید رشد منطقی و تفکر در افراد است؛ بدین معنا که با افزایش تحصیلات، میزان تفکر و تعقل در افراد بیش‌تر می‌شود و آن‌ها به پیامدهای ارتکاب جرم توجه می‌کنند.

۵- نتیجه‌گیری

براساس نظریه انتخاب عقلانی به‌عنوان یکی از نظریه‌های کلاسیک جرم‌شناسی، بزه‌کاران به‌سان کنش‌گران اقتصادی در شرایطی مرتکب جرم می‌شوند که منافع حاصل از جرم را بیش از هزینه‌های آن برآورد نمایند. بر این اساس، بزه‌کاران در نتیجه‌های اقتصادی، میزان سود و زیان جرم را ارزیابی می‌کنند. گرچه منافع حاصل از جرم ممکن است منافع مالی یا روانی باشد، اما موضوع پژوهش حاضر ارزیابی هزینه‌های جرم توسط بزه‌کاران بود. بر این اساس، هزینه‌های جرم در دو قالب هزینه‌های رسمی و اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند. دلیل تمرکز بر هزینه‌های رسمی و اجتماعی جرم بدین دلیل صورت گرفت که در تئوری انتخاب عقلانی، اغلب هزینه‌های متوجه هزینه‌های رسمی است؛ امری که اثر آن در سیاست کیفری مشاهده می‌شود. به‌عبارت دقیق‌تر، در نتیجه‌های اقتصادی انتخاب عقلانی و نظریه‌های فرصت بالا بردن هزینه‌های جرم تنها از طریق کیفی‌گرایی و افزایش شدت مجازات‌ها محقق می‌شود و به همین دلیل، هزینه‌های اجتماعی مورد غفلت واقع می‌شود.

یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان داد که کلاهبرداران به‌عنوان دسته‌ای از بزه‌کاران یقه‌سفید در تحلیل‌های هزینه‌های جرم هم به هزینه‌های رسمی و هم به هزینه‌های اجتماعی توجه می‌کنند. دلیل این امر به‌طور مشخص به این خاطر است که آن‌ها به‌عنوان بزه‌کاران باهوش تمامی جنبه‌های جرم را مورد توجه قرار می‌دهند و به همین دلیل، هر دو نوع هزینه‌های جرم را مورد توجه قرار می‌دهند. براساس یافته‌ها، میزان توجه کلاهبرداران به هزینه‌های رسمی و اجتماعی بالاتر از حد میانگین بود. این امر به‌خوبی مؤید به‌کار گرفتن هوش و استعداد مجرمانه و بالا بودن ظرفیت مجرمانه بزه‌کاران این قلمرو است. در نقطه مقابل، مرتکبان جرم ایراد ضرب و جرح عمدی در تحلیل هزینه‌های جرم توجه چندانی به هزینه‌های رسمی و غیررسمی ندارند؛ به‌طوری‌که میانگین ارزیابی هزینه‌های رسمی

و اجتماعی جرم توسط آن‌ها کم‌تر از حد متوسط بود. دلیل این امر به آن برمی‌گردد که مرتکبان این جرایم اغلب بزه‌کاران یقه‌آبی هستند. این گروه، بزه‌کارانی هستند که عموم جرایم آن‌ها، جرایم خیابانی می‌باشد. وجه مشخص جرایم یقه‌آبی‌ها، هیجان محوری بزه‌های ارتكابی توسط آن‌ها و غالب جرایم یقه‌آبی‌ها، جرایم خشونت‌بار است. در این چارچوب هیجان و احساس به‌عنوان پارادایم غالب در جرم ایراد ضرب و جرح عمدی به‌طور مشخص در نقطه مقابل عقلانیت مکتب کلاسیک جرم‌شناسی قرار می‌گیرد و به همین خاطر مرتکبان جرایم این حوزه، به هزینه‌های جرم توجه چندانی نمی‌کنند. با این حال، جرم سرقت تعزیری به‌عنوان جرمی میانه که در حد وسط جرایم یقه‌سفیدان و یقه‌آبی‌ها است، برای ارزیابی هزینه‌های جرم مورد بررسی قرار گرفت. به‌طور معمول، در مطالعات جرم‌شناسی، جرم سرقت به‌طور مشخص نماینده یقه‌سفیدها و یقه‌آبی‌ها نیست. به همین دلیل، بررسی وضعیت ارزیابی هزینه‌های جرم توسط سارقان می‌تواند جالب باشد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که به‌طور کلی، بررسی هزینه‌های جرم اعم از رسمی و غیررسمی توسط سارقان کم‌تر از حد متوسط است. شاید دلیل این امر به تنوع سرقت‌های تعزیری در قانون تعزیرات برگردد. در کنار آن ممکن است که یافته‌های این پژوهش سرقت را نزدیک‌تر به جرایم یقه‌آبی‌ها کند. با این حال، نکته مهم‌تر آن است که سارقان موضوع این پژوهش در تحلیل هزینه‌های رسمی و اجتماعی، بیش‌تر به هزینه‌های اجتماعی توجه داشتند؛ به نحوی که ارزیابی هزینه‌های اجتماعی بیش از حد میانگین بود. به‌عبارت بهتر، زمانی که ارزیابی هزینه‌های اجتماعی بیش از هزینه‌های رسمی باشد، می‌توان گفت که راه‌حل کنترل جرم کیفرگرایی و تشدید مجازات‌ها نیست و دقیقاً به همین خاطر می‌توان نهضت بازگشت به کیفر در غرب را مورد انتقاد قرار داد؛ زیرا در آن به هزینه‌های غیررسمی جرم توجه نشده بود.

یکی دیگر از یافته‌های مهم پژوهش که محصول ارزیابی داده‌های دموگرافیک می‌باشد آن است که با افزایش سن، سابقه محکومیت کیفری و افزایش تحصیلات، میزان توجه به هزینه‌های رسمی و غیررسمی جرم افزایش می‌یابد. این امر به‌خوبی یادآور تنوری ساختار است که براساس آن، بزه‌کاران بالقوه پیش از ارتکاب جرم و با توجه به ساخت مجرمیت با ملاک قرار دادن تجربیات شخصی خود، به پدیده‌های مجرمانه روی می‌آورند. توجه به رویکردهای هزینه-فایده این نتیجه منطقی را در پی دارد که بزه‌کاران به‌سوی جرایمی پیش روند که سابقه ارتکاب آنان را داشته‌اند. بر این اساس بزه‌کاران با وجود تجربیات شخصی در ارتکاب یک جرم و کسب مهارت لازم، شیوه‌های مختلف ارتکاب جرم و راه‌های گریز از خطرات ممکن را دریافته‌اند.

منابع

فارسی

- استونز، جیمز و دیگران (۱۳۷۹)، مدیریت، ترجمه: علی پارسیان و سیدمحمد اعرابی، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- اسمارت، جی. جی (۱۳۷۸)، فلسفه اخلاق، در: پل ادواردز، فلسفه اخلاق، (از دایرةالمعارف فلسفه)، ترجمه: انشاءالله رحمتی، چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
- آلیسون، گراهام تی (۱۳۶۴)، شیوه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی؛ تفسیری بر بحران موشکی کوبا، ترجمه: منوچهر شجاعی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- بنسون، مایکل. اس و سیمپسون، سالی (۱۳۹۱)، جرایم یقه‌سفیدی: رویکردی فرصت‌مدار، ترجمه: اسماعیل رحیمی‌نژاد، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- بونی. اس. فیشر و استیون. پی. لب (۱۳۹۳)، دانشنامه بزه‌دیدة‌شناسی و پیشگیری از جرم، جلد دوم، ترجمه اساتید حقوق کیفری و جرم‌شناسی، زیر نظر: علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: نشر میزان.
- پاک‌نهاد، امیر (۱۳۹۴)، سیاست جنایی ریسک‌مدار، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- پرادل، ژان (۱۳۹۴)، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ دهم، تهران: انتشارات سمت.
- رحیمی‌نژاد، اسماعیل (۱۳۹۴)، جرم‌شناسی، چاپ چهارم، تبریز: انتشارات فروزش.
- صفایی، علی (۱۳۸۱)، «انتقادات وارده بر پیشگیری وضعی»، مجله تحقیقات حقوقی؛ شماره سی و پنج و سی و شش.
- لیتل، دانیل (۱۳۸۸)، تبیین در علوم اجتماعی، ترجمه: عبدالکریم سروش، چاپ پنجم، تهران: نشر صراط.
- مگوایر، مایک و راد مورگان و رابرت ریشر (۱۳۸۹)، دانشنامه جرم‌شناسی آکسفورد، چاپ اول، جلد اول، تهران: نشر میزان.
- منوچهری، عباس (۱۳۹۰)، رهیافت و روش در علوم سیاسی، تهران: انتشارات سمت.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۹۱)، تقریرات درس جامعه‌شناسی جنایی، دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، بازبینی و ویرایش: مجید صادق‌نژاد نایینی، تهران: انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
- نجیبیان، علی (۱۳۸۸)، موانع و محدودیت‌های پیشگیری وضعی از ارتکاب جرم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).
- ویلیامز، فرانک پی و مک شین، ماری. لین. دی (۱۳۸۶)، نظریه‌های جرم‌شناسی، ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدی، چاپ دوم، تهران: انتشارات میزان.
- وینتر، هارولد (۱۳۹۴)، اقتصاد جرم، ترجمه: حمید بهره مند بگ‌نظر و زهرا ساکیانی، تهران: دادگستر.
- هابز، دیود (۱۳۸۸)، جستاری در باب اصول اخلاق، ترجمه: مجید داودی، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
- هداوند، مهدی (۱۳۹۵)، حقوق اداری تطبیقی، جلد اول، چاپ پنجم، انتشارات سمت.

انگلیسی

- Hedstorm, peter (2004), **Rational choice and sociology**, the new palgrave dictionary of economy
- Hugli, Aanton, 200, “**Utilitarianism**”, in: Joachim Ritter (Hrsg.): Historisches Wörterbuch der Philosophie, Band 11, S. 503-510.
- Ooms, Erik (2010), **Amartya sen and rational choice**, in www.britannica.com/eb/artical/
- Siegel, larry (2011), **criminology**, wadsworth, fourth edition
- Walters. Glenn. D (1990), **The criminal lifestyle**, London, sage publication.

